

**НАЙПРОДУКТИВНІШІ СУФІКСАЛЬНІ МОДЕЛІ
СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ:
СЛОВОТВІРНІ ЗНАЧЕННЯ ТА НОМІНАТИВНА СПЕЦИФІКА
(У СФЕРІ ПРИКМЕТНИКА, ДІЄСЛОВА ТА ПРИСЛІВНИКА)**

*Кульчицький Віктор Іванович,
канд. філол. наук, доц.
Національний авіаційний університет*

У статті досліджується система словотворення сучасної німецької мови у структурно-семантичному, функціональному, номінативному та комунікативному вимірах шляхом аналізу новоутворених похідних слів, не зафіксованих словниками, а також словотвірні одиниці з прозорою семантикою, що позбавлені лексикологічних нашарувань.

Ключові слова: словотвір, новотвори, номінація, комунікація, функція, модель, семантична категорія, текстотворення.

Актуальність цього дослідження визначається відсутністю комплексного аналізу нагромадженого теоретичного та практичного доробку в теорії словотвору сучасної німецької мови з урахуванням номінативних і комунікативних аспектів функціонування мовних одиниць, динамічного аспекту синхронного словотворення та процесів авторського й оказіонального творення нових словотвірних одиниць.

Метою статті є висвітлення номінативних та комунікативних функцій німецького словотворення в процесах мовленнєвої діяльності.

Об'єктом дослідження є словотвірна система сучасної німецької мови у всьому розмаїтті її способів і моделей та в розрізі всіх частин мови. **Предмет** статті – новотвори, оказіональні та авторські слова, не зафіксовані словниками сучасної німецької мови в розрізі всіх частин мови, способів та моделей словотворення, що відображають активні та динамічні аспекти функціонування словотворчих процесів.

Саме суфіксація уможливлює семантичну диференціацію словникового складу німецької мови згідно з магістральними напрямками творчого пошуку мовного мислення, забезпечує розвиток класифікаційних принципів мови. Вона ґрунтується на таких властивостях сприйняття та пізнавально-класифікаційної діяльності людини, як селективний пошук та ціннісна спрямованість. Номінативна сутність суфіксації полягає в семантичній субкатегоризації елементів об'єктивної дійсності, що супроводжується переважно категорійною транспозицією суфіксального слова.

Суфіксація у сфері прикметника

1. *-bar*: $V \rightarrow A$. Найпродуктивніша модель віддієслівного словотворення прикметників [Шелудько 2009]. У сучасній німецькій мові суфікс *-bar* здатний поєднуватись з основою будь-якого перехідного дієслова, що вживається в пасиві. Про це свідчать не тільки результати спеціальних досліджень [Ягупова, 2009; Gardt 2009, 196–210], а й кількість новотворів, що не піддається поясненню з суто номінативними потребами. Загальне словотвірне значення моделі "здатність чи спроможність бути об'єктом дії" з більш тонкою диференціацією, в окремих випадках, модально-го значення за шкалою можливість / бажаність / необхідність виконання дії. Формування словотвірного значення моделі *-bar*: $V \rightarrow A$ здійснюється, головним чином,

на основі кардинальних для дієслова граматичних значень стану і модальності. Тому словотвірні значення віддієслівних прикметників є лише поєднанням у семантичній структурі похідного слова категоріальних ознак твірної основи з категорійним значенням прикметника. Завдяки наявності такої моделі стає можливою особлива "номінативна проекція" на предмети, явища навколишнього світу як об'єкти активної перетворювальної діяльності людини.

2. *-ig*: $N \rightarrow A$. Суфікс *-ig* традиційно вважається одним з найпродуктивніших засобів утворення похідних прикметників [Stepanova 1980, 401–404]. Однак підставою для такого висновку є, здебільшого, лише лексикографічна фіксація таких дериватів. За цим показником вони справді не мають собі рівних серед похідних прикметників. Однак новотвори за цією моделлю досить нечисленні, що можна пояснити, насамперед, двома головними причинами:

1) нездатністю форманта *-ig* поєднуватися з іменниками на *-heit/-keit/-igkeit*, *-schaft*, *-tum*, *-ung*, тобто майже з усіма найпоширенішими похідними субстантивними словами;

2) зростаючою продуктивністю напівсуфіксації у словотворенні прикметника, що на перших порах покликана була забезпечити творення прикметників від похідних іменників, а пізніше, внаслідок більш чітко вираженої внутрішньослівної семантики, почала поширюватись і на кореневі іменники, витісняючи в цій функції суфікс *-ig*, порівняйте: *erkerreich*, *hallenähnlich*, *kobaltreich*, *metaphernreich*, *musenreich*, *musenfreudig*, *reisefreudig*, *seenreich* тощо. Подекуди в мові співіснують обидва варіанти, про що свідчать і лексикографічні тлумачення значення слів, порівняйте: *knöcherig* – *knochenartig*; *knotig* – *knotenartig*; *muschelrig* – *muschelförmig*; *steinreich* – *steinig* тощо.

Коли іменні основи поєднуються з формантом *-ig*, виникають похідні слова з такими значеннями:

1) орнативність (наділення ознакою): *einbeinig*, *gewinnwütig*, *loorblätterig*, *scharfkrallig*, *strupsig*, *warmfüßig*, *würzkörnig*, *wutbrüchig* тощо.

2) компаративність (порівняння за зовнішньою чи внутрішньою схожістю): *purzelbäumig*, *rippig*, *sauermilchig*, *zwerlgig* тощо.

Варіантом моделі є лексеми з елементом *-haltig*, що опосередковано співвідносяться зі словосполученнями на базі дієслова *enthalten*: *salpeterhaltig* – *Salpeter enthalten*. Їх слід зарахувати до похідних слів з суфіксом *-ig* та твірною основою – словосполученням. Цей різновид моделі активно "працює" на процеси конструювання, розбудови висловів, реалізуючи словотвірне значення орнативності: *gipshaltig*, *nickelhaltig*, *symbolhaltig*, *virushaltig* тощо.

3. *-lich*: $N \rightarrow A$. Більшість дослідників дотримується думки, що це одна з найпродуктивніших моделей творення прикметників [Motsch 2004, 80]. Однак і тут констатація продуктивності – швидше данина минулому, аніж відображення дійсного стану справ у сучасній німецькій мові. Велика кількість похідних слів з суфіксом *-lich* у словниках унаслідок ретельної їх лексикографічної фіксації не знаходить, здавалося б, логічного продовження у відповідній чисельності новотворів.

Основне словотвірне значення моделі – загальне співвіднесення прикметника з поняттям, вираженим твірним іменником, порівняйте: *motivlich, nachrichtendienstlich, vogelkundlich, weltmeisterlich, zweiglich* тощо; компаративність: *feindlich, menschlich, mütterlich* та орнативність: *ängstlich, glücklich, widersprüchlich* тощо.

Невелика кількість новотворів пояснюється тими ж причинами, що й у випадку з суфіксом *-ig*, до яких слід додати ще й сильну тенденцію прикметників на *-lich* до лексикалізації і, як наслідок, багатозначність та відсутність чіткого "семантичного профілю", що значно утруднює їх творення в мовленнєвих процесах.

4. *-isch/-erisch: N→A*. Продуктивність моделі [Elsen 2011; Schippan 1967] підтверджується значною кількістю новотворів. Їхнє основне словотвірне значення – "загальна співвіднесеність з поняттям, позначеним твірним іменником", залежно від семантики мотивуючого імені реалізується в таких варіантах:

1) порівняльна характеристика особи (мотивуюча основа – назва особи або тварини): *äffisch, bäuerisch, dichterisch, hündisch, schelmisch, schurkisch* тощо;

2) орнативність (мотивуюча основа – абстрактний іменник, що означає, переважно, емоційний чи психічний стан): *argwöhnisch, launisch, neidisch, spöttisch, tückisch* тощо.

Особливо висока продуктивність притаманна словотвірному елементу *-isch* при поєднанні з географічними назвами [Pelka 1971]. В таких випадках реалізується значення локативності: *orientalisch, polnisch, schweizerisch, württembergisch, westfälisch, zypriotisch* тощо.

Усе більшого поширення набувають вторинні прикметники з суфіксом *-isch, -erisch* від власних назв: *hamletisch, rousseauisch*. Творення похідних прикметників від географічних чи власних назв не обмежене якимись семантичними, структурними чи прагматичними чинниками й зумовлюється лише комунікативними та номінативними потребами.

Серед новотворів за моделлю *-isch/-erisch: N→A* найчастіше трапляються похідні прикметники від складних іменників зі значенням загальної співвіднесеності з мотивуючим поняттям чи порівняльної характеристики особи, наприклад: *bühnenbildnerisch, fernsehndramatisch, formgestalterisch, fußballerisch, narzistisch, privateigentümerisch, speichelleckerisch* usw.

5. *-isch/-erisch: V→A*. Модель традиційно зараховується до непродуктивних [Козинцева 1991], однак чітка семантична спеціалізація (вираження характерологічного значення) та активність у творенні нових слів суперечать цій думці, порівняйте: *beschauerisch, besitzergreiferisch, schulterklopferisch, selbstschützerisch* тощо. Тому ця модель є органічною частиною об'єкта дослідження.

6. *-sam: V→A*. Суфіксальна модель з обмеженою продуктивністю внаслідок поширення в тому ж значенні віддієслівних прикметників з суфіксом *-bar*. Однак між обома моделями поступово викристалізовується семантична диференціація, котра має поки що вигляд швидше тенденції, аніж закономірності: похідні слова з суфіксом *-bar* означають здатність бути об'єктом дії, словотвірні конструкції з формантом *-sam* виражають здебільшого характеристику особи за діями, що здійснюються нею, або здатністю цієї особи бути об'єктом чи суб'єктом дії: *fügsam, gehorsam*,

anpassungsfähig; anschmiegsam: sich gerne anschmiegend, zärtlich; enthaltsam: bestimmte Dinge nicht tuend, abstinent, sehr bescheiden. Саме такі значення реалізує більшість новотворів: *bedrohksam, belehrsam, betrübsam, forschsam, liebsam, qualksam, störsam, sträubsam, vertragsam usw.*

7. *-haft: N→A.* Наявності цієї моделі сучасна німецька мова завдячує появі численних новотворів з порівняльним (компаративним) значенням: *amöbenhaf, berserkerhaft, echohaft, girlandenhaft, revoluzzerhaft, silhouettenhaft, torerohaft, witwenhaft*, або орнативним значенням: *gemüthaf, fleckenhaft, handlungshaft, handlungsträgerhaft usw.*

8. *-d* вербальна словосполука →A. Найпродуктивніша словотвірна модель оформлення синтаксичних словосполук типу *V→O Akk.* у суфіксальний прикметник: *devisenbringend, geschmacksmindernd, hilfebringend, kunstgefährdend, obdachbietend, realismusfördernd, verhandlungsführend, verlustsenkend* тощо. Зовнішня валентність базових дієслів у складі словосполучень визначає діапазон варіювання першого компонента і кількість похідних слів з ним, порівняйте: *entwicklungs-, erze-, fortschritts-, kohlen-, öl-, realismus-, persönlichkeitsfördernd* тощо. Загальне словотвірне значення моделі – "ад'єктивована складна (комплексна) дія". І за необмеженими можливостями творення нових слів, і за семантичною характеристикою вона значно ближча до конверсійних, аніж до суфіксальних моделей, і є, власне, дериваційним способом конверсії дієслівних словосполук у прикметник.

9. *-mäßig: N→A.* Модель відіменного словотворення прикметників, функціонування якої фактично не обмежене якимись структурно-семантичними чинниками [Мейлувене 1973; Seibicke 1963]. Головна передумова виникнення нового похідного слова – номінативна чи комунікативна необхідність його появи. Широке, максимально абстраговане словотвірне значення: "загальна співвіднесеність з поняттям, вираженим твірною основою", що "накладається" на семантику будь-якого іменника, та відсутність усяких формальних обмежень на сполучення суфікса *-mäßig* основами іменників зумовлюють появу численних новотворів, порівняйте: *bevölkerungsmäßig, gartenmäßig, jazzmäßig, satzmäßig, stellungsmäßig, willensmäßig* тощо.

При поєднанні суфікса з іменниками-назвами осіб реалізується компаративне значення: *malermäßig, modellmäßig, schriftstellermäßig.*

10. *-förmig: N→A.* Похідні слова на *-förmig* співвідносяться і з композитом: *eierkastenförmig – Eierkastenform*, і зі словосполученням: *etagenförmig – in der Form einer Etage*. Однак припущення, що при утворенні нових лексем щоразу має місце деривація на синтаксичній основі, навряд чи є слушним, адже ніде більше в словотворенні німецької мови не спостерігається участь у дериваційних процесах іменних словосполучень. Важко погодитись і з іншим категоричним висновком про "компаративний родовід" лексем на *-förmig*, оскільки багатьом новотворам не може бути поставлене у відповідність складне слово: *lanzettenförmig, kürbisförmig, stromlinienförmig*. Зростаюча кількість нових слів на *-förmig* засвідчує формування в мовній свідомості стереотипу, аналогічного стереотипам "класичних" суфіксальних моделей. Завдяки цьому, поєднання форманта *-förmig* з базовою основою відбувається без посередництва синтаксичних словосполук чи композитів.

Похідні слова з суфіксом *-förmig* означають порівняння за зовнішньою схожістю (формою): *gurkenförmig*, *kleblattförmig*, *taschenbuchförmig*, *virusförmig* тощо.

11. *-los*: $N \rightarrow A$. Поєднуючись із назвами істот, предметними та абстрактними іменами, суфікс *-los* виражає значення відсутності того, що позначено твірною основою. Модель є стилістично нейтральною, і відсутність базового поняття не пов'язана з позитивною чи негативною оцінкою.

Продуктивність моделі обмежена лише комунікативно-прагматичними чинниками, а тому новотвори виникають у текстах усіх функціональних стилів, чисельність їх постійно зростає, а точна лексикографічна фіксація таких лексичних одиниць неможлива, оскільки словники не в змозі "вмістити" в себе все розмаїття подібних ситуативно-мовленнєвих словотвірних іновацій.

12. *-artig*: $N \rightarrow A$. Усі деривати на *-artig* виражають абстрактне порівняльне значення. Підставою для порівняння є, здебільшого, форма, загальний вигляд, зміст або субстанціональна характеристика базового поняття, порівняйте: *kabarettartig*, *kammerspielartig*, *karpfenmaulartig*, *membranartig*, *nappaartig*, *überfallartig* тощо.

Суфіксація у сфері дієслова

Суфіксальній деривації не належить чільна роль у словотворі дієслова, однак вона все ж пов'язана з регулярним вираженням деяких семантичних субкатегорій, котрим притаманна системна значущість [Федоренко 2005, 72–80]. Можливості семантичної субкатегоризації дієслова за допомогою суфіксації використовуються в мовленнєвих процесах, хоча й не так активно, як у прикметників або іменників:

1. *-el(n)*: $V \rightarrow V$. Дієслова на *-el(n)* набувають значення багатократної дії зі зменшувальним відтінком: *kränkeln*, *drängeln*, *hüsteln*, *lächeln*, *säuseln*. Ітеративно-демінутивне значення постійно відтворюється новими похідними словами, що особливо часто з'являються в художній літературі: *brummeln*, *hexeln*, *pfiffeln*, *rechteln*, *ruckeln*, *spückeln* usw.

2. *-ier(en)*/*-isier(en)*/*-ifizier(en)*: $N/A \rightarrow V$. Найпродуктивніша модель суфіксального словотворення дієслів від основ запозичених прикметників чи іменників. "Морфемізацію" суфікса *-ier* засвідчують випадки його сполучення з основами власне німецьких дієслів: *fräulisieren*, *gastieren*, *klosterbruderisieren*. Похідні слова з суфіксами *-ier-*, *-isier*, *-ifizier* в залежності від семантики твірної основи набувають таких трьох значень:

1) характерологічного (твірна основа – назва особи або власна назва): *authorisieren*, *goethisieren*, *intrigieren*, *patronisieren*, *philosophieren*, *rivalisieren* тощо;

2) орнативного: *asphaltieren*, *avancieren*, *betonieren*, *chlorieren*, *parfümieren*, *prämiieren*, *privilegieren* тощо;

3) фактитивного (для варіантів *-isier* *-ifizier* – воно є єдиним можливим): *mystifizieren*, *nationalisieren*, *schematisieren*, *simplifizieren* тощо. Новотвори з формантами *-ier(en)* *-isier(en)* *-ifizier(en)* виникають переважно в науковій літературі, мові засобів масової комунікації, де особливо часто вживаються запозичені слова та інтернаціоналізми, порівняйте: *amateurisieren*, *digitalisieren*, *lessingianisieren*, *literarisieren*, *institutionalisieren*, *ritualisieren*, *shakeaspirisieren*, *statistisieren*, *textualisieren* usw.

В статье исследована система словообразования современного немецкого языка в структурно-семантическом, функциональном, номинативном и коммуникативном измерениях путем новообразованных производных слов, не зафиксированных словарями, а также словообразовательных единиц с прозрачной семантикой, лишенных лексикологических наслоений.

Ключевые слова: словообразование, новообразования, номинация, коммуникация, функция, модель, семантическая категория, текстообразование.

In the article the word-formation system of the Modern German language in structural and semantic, functional, nominative and communicative dimensions is investigated by means of innovative derivatives, not recorded in the dictionaries. In addition, the system of word-formational units with pellucid semantics, lacking in lexicological layers is being investigated.

Key words: word-formation, word innovations, nomination, communication, function, model, semantic category, text-formation.

Література:

1. Козинцева Н. А. Временная локализация действия и ее связи с аспектуальным, модальным и таксисными значениями / Н. А. Козинцева. – Л. : Наука, 1991. – 143 с.
2. Мейлуvene Г. А. Основные средства выражения общей соотносительности в современном немецком языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 "Германские языки" / Мейлуvene Г. А. – Л., 1973. – 26 с.
3. Федоренко О. І. Сталі дієслівно-субстантивні словосполучення як вияв тенденції до номіналізації у сучасній англійській мові / О. І. Федоренко // Іноземна філологія. – 2005. – Вип. 115. – С. 72–80.
4. Шелудько А. В. Труднощі словотвірного характеру в англо-українському та україно-англійському художньому перекладі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 "Перекладознавство" / Шелудько Анна Володимирівна ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 18 с.
5. Ягупова Л. М. Іменниковий словотвір у середньовісньонімецьких діалектах: префіксальна система у динамічному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ягупова Лариса Миколаївна ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2009. – 32 с.
6. Elsen H. Neologismen. Formen und Funktionen neuer Wörter in verschiedenen Varietäten des Deutschen / Hilke Elsen. – [2 Aufl., überarbeitete]. – Tübingen : Narr Francke Attempto Verlag GmbH + Co, KG, 2011. – 202 S.
7. Gardt A. Stil und Bedeutung / Andreas Gardt // Ein internationales Handbuch historischer und systematischer Forschung Rhetorik und Stilistik / [Hrsg.: Ulla Fix, Andreas Gardt, Joachim Knappe]. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2009. – S. 196–210.
8. Motsch W. Deutsche Wortbildung in Grundzügen / Wolfgang Motsch. – [2-nd ed.]. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2004. – xi + 458 S.
9. Pelka R. Werkstückbenennungen in der Metallverarbeitung / Roland Pelka // Göppingen Arbeiten zur Germanistik. – Göppingen : Kümmerle, 1971. – Bd. 42.
10. Schippan Th. Die Verbalsubstantive der deutschen Sprache der Gegenwart / Thea Schippan. – Leipzig, 1967. – S. 49 ff.
11. Seibicke W. Wörter auf -mäßig: Sprachkritik und Sprachbetrachtung / W. Seibicke // Muttersprache. – 1963. – Jg. 73. – S. 33–47 ; 73–78.
12. Stepanova M. D. Динамічні процеси в синхронній словотвірній системі сучасної німецької мови / М. Д. Степанова // Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung. – 1980. – Bd. 33, № 3. – S. 401–404.